

Nováková, Luisa

Literární zpracování lidových pohádek

In: Nováková, Luisa. *Proměny české pohádky : (k historii žánru ve čtyřicátých letech dvacátého století)*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2009, pp. 41-44

ISBN 9788021050266

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104983>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

V období, v němž jsou intenzivně vedeny spory o pohádku, o její charakter a podobu, postavení v literatuře pro děti, význam a budoucnost, je přirozené, že se spisovatelé, kritici, editoři a čtenáři vracejí ke kořenům¹⁰², k pohádkám lidovým a jejich literárním přepisům a parafrázím (o které koneckonců při všech vleklých sporech šlo). Větší pozornost věnovaná české literární pohádce je rovněž plodem atmosféry národního ohrožení, jedním z projevů snah o zdůraznění našeho kulturního dědictví jako opory národa i jeho literatury v tíživé situaci.¹⁰³ Proto je jen logické, že se ve čtyřicátých letech stále objevují nová a nová vydání pohádek klasických autorů¹⁰⁴, jejich úprav a pokusů o reprezentativní výběry starších textů.

Významným počinem v oblasti zpřístupňování dědictví literární pohádky čtenářům se za druhé světové války staly dva soubory sestavené **Jiřím Horákem**. Nejprve v roce 1940 *Český Honza*¹⁰⁵, posléze, v roce 1944 *České pohádky*¹⁰⁶. Renomovaný etnograf, Tilleho žák, sáhl při sestavová-

102 Vztah mezi folklorem a literaturou pro děti a mládež byl velmi úzký od počátku. O pohádce to platí ne na posledním místě. Vliv lidové pohádky, její místo v literatuře pro děti je nezastupitelné v kterémkoli historickém období. „*Folklorní pohádka zůstala až do současnosti hlavním pramenem a inspirací dětské literatury a mezi soudobými autory dětské literatury se najde mnoho těch, kteří se soustavně obracejí k pohádkové fantazii*“, píše Oldřich Sirovátka ve své studii *Současná česká literatura a folklór* v roce 1985 (Praha: Academia, s. 30).

103 Že může celá lidová slovesnost podobnou úlohu splňovat, na teoretické rovině dokládal například Bedřich Václavek. Tvrdil, že v písemnictví plní dvě hlavní funkce, rezonanční a regenerační: „*Tato rezonanční a udržující funkce lidové slovesnosti vnáší do dějin národní slovesnosti jistou kontinuitu, a přímo z ní tryská pak korespondující funkce druhá, tj. funkce regenerační. Z této zásoby tradic čerpá literatura umělá nejen látky, nýbrž, a to hlavně, iniciativu v dobách, kdy vlivem historických okolností byla její kontinuita přerušena nebo se literatura v určitém období vyžila a zaběhla do zkostratěných a prázdných schémat*.“ (VÁCLAVEK, B. Lidová slovesnost v českém vývoji literárním. In *O české písni lidové a zlidovělé*. 2. vydání. Praha: Svoboda, 1950, s. 273.)

104 Zvláště na samém počátku války je kvantitativní nárůst edic děl českých klasiků velice výrazný. Platí to o vydávání klasických děl pro děti obecně, ale podívejme se na pohádku: V roce 1940 vyšlo podle údajů *Bibliografického katalogu* 15 knih pohádek Boženy Němcové, čtyři Erbenovy (dále dva výběry, v nichž jsou jak texty Erbenovy, tak Němcové, ale i Baarovy či Hruškovy) – Otakar Pospíšil uvádí čísla ještě vyšší (viz POSPÍŠIL, O. Knižní trh dětských knih v r. 1940. *Úhor*, 1941, roč. 29, č. 7, s. 118–121). Zastoupen je také Tyl či Krásnohorská. Karafiátovy *Broučky* vydává hned šest nakladatelů v různých vydáních.

105 Vydal Orbis v Praze, druhého vydání se *Český Honza* dočkal tamtéž v roce 1945. (Vstřícně jej uvítal v krátké recenzi pro *Úhor* např. Otakar Pospíšil – viz ročník 29, 1941, č. 1, s. 16.)

106 V prvním vydání (Praha: J. R. Vilímek, 1944) obsahovala kniha přesně stovku pohádek, později (srov. např. vydání Praha: SNDK, 1963) byl výběr zúžen na 64 – vyda-

ní souborů po známých (to zvláště v *Českém Honzovi*, kde se můžeme setkat také s texty náležejícími skutečně k jádru klasického odkazu, třeba z pera Boženy Němcové), ale předně po méně známých látkách, velice často moravských (např. ze sběrů Beneše Metoda Kuldy), kterým dával přednost, s cílem poukázat na bohatství české lidové pohádky. Ačkoli soubory určil dětem, nezohledňoval při výběru dětského recipienta tím způsobem, že by vynechával látky s drastickými motivy nebo motivy morálně spornými (podvody, lži).

První soubor spojuje postava českého Honzy (nebo moravského Janka) ve všech svých nejrozličnějších podobách, od podoby lidového hlupáčka, přes asi nejtýpčtější variantu – chytrého lidového hrdinu –, až po postavy Honzů nebo Janů, kteří obvyklou charakteristiku „hloupého Honzy“ nenaplnují a od jiných typů pohádkových hrdinů je odlišuje právě a jedině jejich jméno. Výběr „honzovských“ látek přirozeně vyvěral také ze snahy podtrhnout ve válečných letech jejich češství.

Rovněž u druhého souboru, *Českých pohádek*, šlo Jiřímu Horákovi o to, „*aby kniha alespoň po stránce látkové doplňovala klasické sbírky B. Němcové a K. J. Erbena*“. Volil „*látkové osnovy méně známé a připojil [...] kratší obrázky ze života i příběhy žertovné nebo satirické, aby lépe vynikla mnohotvárnost vypravování, která kroužila v našem lidovém podání a namnoze se zachovala podnes*“.¹⁰⁷

Pohádky Jiří Horák nejenom vybíral ze starších sběrů (případně sporadicky, jako třeba u pohádky O Jíříkovi z *Českých pohádek*, doplnil ze sběrů vlastních). Rovněž je upravoval, sice poměrně volně, ale ve snaze zachovat osobitost stylu jednotlivých původních vypravěčů. Nemáme před sebou tedy, jak se někdy víceméně tvrdí¹⁰⁸, příklad práce opravdu autorské, ale spíše specifický typ úpravy redakční – ač dosti zásadní. Můžeme zde uvést ukázkou, jak Horák postupoval.

U Beneše Metoda Kuldy najdeme pohádku Janíček s voničkou takto:

„Byl jeden král a ten měl velice hezkou dceru. Předvolal všechny sousední prince, aby se na ni přišli podívat, kterému by se líbila. Ti princí se sřekli, který z nich ji pro uvidí, že ji dostane. Jeden z těch princů hned si dal udělat valašské šaty: klobouk široký, nohavice krátké až po kolena a burou halenu, krbce, kopice, palici a brunclík zelený. Tak spravený šel cestou, a vzal si čtyry bochníky chleba. V cestě potkal žebráka a ten ho prosil o kus chleba. On mu dal jeden bochník, a jedá dále, potkal druhého žebráka; ten ho zase prosil o kus chleba. Dal mu

vatelé vynechali „*jednak povídky o zvířatech, jednak legendy a kromě toho celou řadu nejznámějších látkových osnov [...]*“ (Viz HORÁK, J. *České pohádky*. Praha: SNDK, 1963. Poznámky vydavatelské, s. 382.)

107 Obojí viz tamtéž, s. 382.

108 Srov. např. STEJSKAL, V. *Moderní česká literatura pro mládež*. Praha: SNDK, 1962, s. 169–170. Nebo CHALOUPKA, O. – VORÁČEK, J. *Kontury české literatury pro děti a mládež*. 2. vydání. Praha: Albatros, 1984, s. 222.

druhý bochník, a jeda dále, potkal třetího žebráka: ten ho zase prosil o kus chleba. Dal mu třetí bochník, a jeda dále, potkal čtvrtého žebráka; ten ho zase prosil o kus chleba, a on mu dal čtvrtý bochník. Poslední žebrák dal mu karabáč, palici, píšťalku a mošnu, a řekl:

*„Koho tím karabáčem pobiješ, každý mrtvý ostane; tu palici když strčíš do země, budou se ti kolem ní ovce samy pásti; na té píšťalce když budeš pískati, ovce ti budou, jak chceš, skákati; a do té mošny když dáš sýra, nikdy ho nevyjíš.“*¹⁰⁹

V Českých pohádkách pak v této podobě:

„Byl jeden král a ten měl velice krásnou dceru. Svolal všechny prince ze sousedství, aby se na ni přišli podívat. Princové slyšeli o princezdně, ale věděli, že se s ní může oženit jen jeden, a proto se smluvili, že ji dostane ten, kdo ji první uvidí.“

Jeden z těch princů si opatřil pastýřské šaty, halenu a široký klobouk, vzal si hůl, čtyři bochníky chleba a dal se na cestu ke královskému zámku. Potkal žebráka a ten ho prosil o kus chleba. Princ mu dal celý bochník a za chvíli potkal druhého žebráka. Řekl si, že má ještě chleba dost, i dal mu druhý bochník. Žebrák poděkoval, princ šel dále, potkal třetího a čtvrtého žebráka, ale bylo mu jich líto, i dal každému po bochníku.

*Ten čtvrtý žebrák dal princovi karabáč, hůl, píšťalku a mošnu a řekl: „Koho tím karabáčem přetáhneš, zemře; zastrčíš-li hůl do země, budou se ti kolem ní ovce tiše pást a nerozběhnou se; zapískáš-li na píšťalce, budou ovce poskakovat, jak budeš chtít; a ta mošna tě zachrání před hladem: dáš-li si tam sýra, nikdy ho nevyjíš!“*¹¹⁰

Navíc dodává Horák:

*„Princ děkoval a žebrák řekl: „Rád ti to dávám, dal jsi mi poslední bochník, vidím, že máš dobré srdce.“*¹¹¹

Horákovy úpravy se tedy týkají jednak stránky formální – stylistické, kde směřuje k větší srozumitelnosti, opouští nářečí, vzdává se archaismů, modernizuje větnou stavbu, jednak stránky obsahové – tam, kde uzná za vhodné, koriguje výchozí text škrtem nebo naopak doplněním. Jde o úpravy velmi kultivované, podložené znalostí folklorního materiálu, ačkoli – jako ostatně u většiny úprav podobného rozsahu a typu – mohou vyvstat dílčí otazníky, do jaké míry byla ta či ona jednotlivá úprava skutečně nezbytná a oprávněná.

Český Honza a České pohádky sestavené Jiřím Horákem¹¹² pomohly prokázat, v období sporů o pohádku a hledání nových přístupů, nos-

109 KULDA, B. M. *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčje a pověry*, sv. I – Moravské národní pohádky a pověsti z okolí Rožnovského. 2., doplněné, vydání. Praha: I. L. Kober, 1874. Janíček s voničkou, s. 46–47. První vydání 1854.

110 HORÁK, J. *České pohádky*. Praha: J. R. Vilímek, 1944, s. 144.

111 Tamtéž.

112 Obě knihy doplnil Jiří Horák slovníčkem a uvedl rozsáhlými předmluvami, které zvláště v případě *Českých pohádek* (u *Českého Honzy* jde o předmluvu více čtenářskou a méně odbornou) poskytují cenné informace o pohádkách z hlediska etnografického.

nost lidových látek – a to i českých a moravských, o nichž se mnohdy mělo za to, že jejich zdroj je vyčerpán a lze je pouze neustále, opakovaně parafrázovat, rozměňovat a umělecky ředit.

Zároveň Horák bezděčně poukázal na význam úprav pohádek (a vlastně od původu lidových předloh obecně), jsou-li předkládány dětem, zvláště na nutnost formálního zpřístupnění tam, kde se výchozí text stal nedostatečně srozumitelným (a to nejen proto, že recipient nezná např. příslušný dialekt, ale i tehdy, kdy se text vzdálil od svého čtenáře působením jazykových změn probíhajících v čase).¹¹³

113 Problematika textologických úprav je přirozeně velmi komplikovaná. Nehledě na dnes ustálené kritické a ediční zásady vydávání literárních děl diskuse o úpravách prací již nežijících autorů, a to i v literatuře pro dospělé, dosud neskončila. Není zdaleka nezajímavé, že právě na přelomu třicátých a čtyřicátých let se na základě časopisecké ankety – nejznámější jsou ohlasy z *Hovorů o knihách* (roku 1939) a *Panoramy* (z roku 1941) – rozhořela polemika na toto téma. Z jejich výsledků posléze (vytvořením *Kritických a edičních zásad pro vydávání novočeských autorů*, vyšlých 1947) víceméně vyrostla současná textologická pravidla, jejichž význam a důležitost jsou bezesporu nepopiratelné. Přesto s tím, jak se zvětšuje časová vzdálenost mezi současností a dobou vzniku například děl českých klasických autorů, otevírá se otázka úprav svým způsobem stále znovu. (Vzniká totiž zajímavý paradox – zatímco klasická díla literatury světové jsou zbavována handicapu jazykové zastaralosti stále novými, moderními překlady, česká klasika ztrácí své čtenáře také kvůli obtížnější jazykové srozumitelnosti a ve čtenářské oblibě neprávem zaostává za klasikou světovou.)

V oblasti četby dětí a mládeže a literatury pro děti a mládež může jít přitom o spor dosti zásadního charakteru, poněvadž problém srozumitelnosti, čtenářské přístupnosti je zde daleko podstatnější.

Nová vydavatelská praxe po roce 1989, zahlcení trhu edicemi, které nejen že nedodrží akademické zásady vydávání textů, ale mnohdy rezignují dokonce na prostou korektorskou práci apod., jistě otevření větší diskuse na toto téma neusnadňuje, ba právě naopak. Přesto není od věci si připomenout, že argumenty pro možnost větších jazykových úprav (k nimž se přikláněli ve zmiňované diskusi na přelomu 30. a 40. let ne náhodou spisovatelé) mají také jistou váhu. Neuzavřenost diskuse o míře a způsobu textologických úprav ostatně konstatuje rovněž poslední z významných publikací týkajících se textologie: *Textologie – Teorie a ediční praxe* (Pavla Vašáka, Petra Čorneje, Jaroslava Kolára, Stanislavy Mazáčové, Emila Pražáka a Jarmily Víškové, vydaná Karolinem v Praze 1993), jinak striktně zastávající kodifikované ediční zásady. (K připomenutému viz hlavně kapitulu Historie novočeské ediční praxe, s. 161–183 knihy.)

Přímo k otázce jazykových úprav pohádek pro děti viz např. příspěvek Věry Formánkové a Jarmily Surovátkové ze sborníku statí *O pohádkách* (Praha: SNDK, 1960) pt. Upravovat či neupravovat (zvláště s. 70–75). Z dobových názorů pak třeba poznámku Dominika Filipa Na okraj Slovanských národních pohádek (*Úhor*, 1940, roč. 28, č. 7/8, s. 140–141).